

ВЛАДИМИР СВИНТИЛА
СКРЪБТА НА ХАДЖИ СТАВРИ

chitanka.info

В малкия старинен град, където се въртях вече една седмица, музейният работник Попов ме придружаваше като сянка — постоянно безгласен. Само като влизахме в някоя стара къща, той се оживяваше, за да ми разправи нейната история. Или спираше пред някакъв затворен дюкян, в който от столетие бяха замлъкнали чуковете на майсторите, и ме осведомяваше кои са били известните бакърджии в града, кои златарите.

После отивахме в музея, влизахме в неговия кабинет. Претърпан с произведения на старите художествени занаяти, старопечатни книги, с риломанастирски щампи по стените и в тази прекрасна атмосфера пушехме и мълчахме.

На Попов му беше скучно в този нетуристически сезон. Историк по образование, учителствувал из всички краища на страната, той бе постъпил в местния музей, за да напише един труд по история на възрожденското оръжие.

По време на сезона Попов беше и гид. Развеждаше туристи, особено такива, които му допадаха с културните си интереси.

Но когато стената на дъжда се изправеше пред малкия прозорец на възрожденската къща, в която се помещаваха музейните сбирки, той сядаше на виенското бюро, внесено от тукашно семейство в средата на миналия век, и потъваше в своите записки.

Попов толкова се беше вживял в миналото, че пишеше с паче перо. На масата му стоеше цял куп пера, които той подостряше с древна костурка, остра като змийче. И сам си правеше мастило от шикалки по някаква древна рецепта.

— Попов бе — питах го аз, — защо си винаги мрачен?

Той ме поглеждаше, без да се усмихва, и остреше пачите пера.

Явно му бе скучно. Тежеше му работата на гид в сезона на туристите, но му тежеше и когато оставаше сам през дългите и сиви есенни дни. Тогава той се хващаше за случайния посетител, не го изпускаше и му изпълваше душата с чудесните и странни истории на хората от този град, който той сам бе грижливо изучил.

— Наистина — казвах му аз, — ти нямаш основание за песимизъм. Работата ти въпреки някои неудобства е хубава ти си пишеш твоите студии и научни съобщения, ето сега ще издавате и годишник под твоя редакция. Защо вечно това мрачно настроение?

Събеседникът ми не отговаряше.

Една вечер, когато му зададох отново същия въпрос, той ми каза:
— Да отидем в кръчмата.

В кръчмата — сега битова механа — нямаше туристи. По масите стояха местни хора и пиеха. Те едвам ни поздравиха с кимане на глава и продължиха да пият мълчаливо.

— Виждаш ли как мълчаливо, как безмълвно е тяхното пиене. Къде пият така? Мислиш ли си? Ще ти кажа: в Батак, в Перущица, навсякъде, където е имало кланета. Минало е столетие от събитията, но хората не могат да забравят.

Защо са мрачни? Имат ли в съвременността някакво основание? Няма! Но те не могат да се освободят от спомените на своите родители, не могат да се освободят от древната един век травма.

Историята ли? Колко успокоена почива тя в научните изследвания. Реалната история е писана с кръв и сълзи. Векове е била жестока българската съдба. Много малко народи в историята са страдали тъй.

Казвам ти, че се проклинам, задето станах историк. Всичко ме подтиска. Неправдите, живени от народа ни, жестоките, безмилостно реалните свидетелствувания на съвременниците, умилителните богородици, навеждащи се със състрадание към молещите се, иконите на Христос, велик съдия, така наречения „деисис“, които са обещавали възмездие. Тежи ми историята на собствения ни народ с петвековната му безизходица, с вечните му и винаги неоправдани надежди, с цинизма на света, да, с цинизма на венецианските, австрийските, френските пътешествия, които минават по тези земи, удивявайки се, че този народ въпреки всичко се е запазил.

Ах, Европа, циничната Европа. Рагузанските, венецианските и генуезките търговци, на които нашите царе са давали привилегии, точно те са изтощавали и ограбвали икономически страната — такова е моето мнение за характера на външната търговия през Втората държава. Европейците са ограбили този народ, преди да го предадат гол на османските нашественици.

И когато Отоманската империя хваща в железните си клещи балканските земи, какво прави Европа? Венеция изпраща Белини да рисува идеализирано султаните, а той пък е поразен от особените спазми на вратните мускули, които се получават при отсичането на

главата, и започва да рисува с тези спазми вратовете на своите модели. Така от всички страдания е извлечен един урок по естетика.

Работейки над моята проблематика, аз се научих да обичам балканските и кавказките народи, не само нашия. Всички те: арменци, грузинци, гърци, румънци, сърби, хървати, словенци, черногорци, българи, албанци, са се борили срещу невъзможното и са се превърнали в народи реликви. Свети за себе си и за историята.

Официалната история не пише за това. Но това го знаят хората, които образуват тези народи. Всеки човек по тия земи пази едно такова самосъзнание. И всички чакат пламенно крайната развръзка. Развръзката на историята.

— За нас тя дойде — казах.

— Да, дойде със социалистическата революция. Но това е едно начало. Вътре в тази социалистическа революция тези древни народи трябва полека-лека да заемат онова велико място в културата, което те са щели да заемат, ако нещата не се бяха развили така неблагоприятно за тях. Всички ние сме народи с пресечен полет. И затова всички ние толкова по-яростно се стремим към историческото извисяване.

— Попов — казах, — ти си първият балканско-кавказки пророк. И аз обичам тия народи, толкова близки по съдба. Пък и всички ги обичаме: с Яворовата любов към арменците.

— Подтиска ме особено една история — продължи моят странен приятел, — историята на двадесетина приписки.

— Какви приписки — подскочих аз, жаден за научните открития на другите.

— Ще ти разкажа. Тука има един местен деятел, хаджи Ставре. Станал е хаджия петнадесетгодишен. С родителите си ходил. А по онова време, нали знаеш поговорката: „Един хаджия — половин господ“. Такива хора са били гледани със страхопочитание, защото са милвали с ръка камъка, поставен върху гроба господен.

Хаджийството направило пътя на Ставри лек. Получил той добро образование на български, гръцки и турски и голяма търговия въртял. И като човек, по-образован от другите, по-тежко изживявал нещастията, които сполитали всички. Той отбелязвал върху един тефтер всички по-съществени събития — истински летопис от фрагменти. Отбелязал изграждането, изписването и тронясването на църквата, създаването на светско училище, което тук е станало много

рано, отбелязал раждането на децата си, глада, скъпотията, епидемиите по добитъка. На гърба на едно софроние има пет приписки. Приписки има върху ръкописното селско евангелие, по гърбовете на четиминейте и дори върху един екземпляр на Рибния буквар. Това е куриозно. Хората от народа не са правили приписки върху светски книги. Но той е направил приписка и тук. Чудесен човек е бил този хаджи Ставри. Бил е родолюбец, имал е силно социално чувство, макар сам да е бил богат. Давал е пари за народни нужди. И сам е платил пушката, силяха с чифте пищови, сабята френгия на един войвода, че и знамето на дружината. Не можел да се бие, купил оръжие за друго. И с този хаджи Ставри е станало нещо невероятно страшно, най-голямото нещастие, което може да се случи на човека. Така мисля аз.

Чуй да ти разкажа историята, така както аз я възстанових. Някъде е моя измислица, но по начало всичко е можело да бъде така, всичко е станало така.

Тръгнал с кервана с пет свои коли стока хаджи Ставри за Цариград и като наближили Одрин, какво да видят. Срещу тях тълпи хора напускали града:

— Жумурток, жумурток — гърмели гласовете им във въздуха. — Чумата, чумата.

В цедилките върху гърбовете на майките плачели малките деца, ревели говедата, които карали тежките, препълнени с покъщнина кола, старците поглеждали с червени, изплашени очи изпод черджилата, свещениците вървели гологлави с епитрахил и боси, знак за велико покаяние. Хайти някакви надували зверски зурли и гайди да плашат чумата, а някъде отзад глухо се обаждал тъпанът в знак на това, че чумата все още върви с хората. Час по час край пътя някой се отдръпвал, за да падне в нивите. И ако имал брат, то братът не му подавал ръка, а ако имал сестра, тя си покривала с кърпата лицето — да не вижда смъртта и страданието на милия си братец. Вървяло гоненото от чума множество, тъжно се поклаждали хоругвите и рапидите, които съпътствуват вярващия в голямата му скръб.

Додето се усетят керванджиите, те били заградени от чумавото море.

Стоели настръхнали талигарите с големите ястъклии мустаци, бели като посипани с брашно. Стояла настръхнала въоръжената стража с бели фесове и тънки като змии дамаскини саби. Стоели, тръпнещи

и молеци се, бератлиите търговци под гюруците, като прехвърляли в ръцете си зърната на кехлибарените молитвени броеници на устата с „господи, помилуй“, „кюрие елейсо“ и с поглед, впит в безоблачното априлско небе. Стоели и чакали да се изтече потокът на прокълнатите, та после да видят какво да правят. Зер сред това множество не можели да обърнат колите и да юрнат назад.

Почвала чумата на 1838 година. Великият мор, последната голяма епидемия в Отоманската империя.

Три дни и три нощи се точил потокът на бегълците, три дни и три нощи не мигнали, молили се керванджиите, че даже и говедата не спали, не подвили крак. Три дни и три нощи стоели пазвантите като вцепенени в сърмените си елечета, с една ръка на силяха и с друга на челото за кръст.

И когато нещастниците се оттекли по стария, древния римски път, който води от Константинопол за Ниш, какво да видят: утъпкани зелените ниви, стадата блейнали без овчари, хълмите, покрити с овце. И черно небето от гарвани и орли, които пристигали на ята от Север и Юг, от Изток и Запад, които спокойно кацали по главите на живите коне и се опитвали да кълват очите им.

Накъде сега? Да се връщат назад нямало смисъл. Градовете на Румелията били опустели, населението избягало по високите планини, където правело колиби. Да се върнат и близките си, разбира се, не можели да намерят — кой знае къде ги е отнесъл потокът на бегълците от чумата. Накъдето се обърнеш — смърт! Тогава му теглили по един широк кръст нашенци, от челото до пъпа и по двете плещести рамена, прочели на глас по една молитва и керванджиите изплющели във въздуха с дългите си камшици. Процвилили конете, промучали биволите. Керванът потеглил към града на мъртъвците — Одрин.

Имали вяра в хаджи Ставри, който се смятал почти за свет човек. А хаджи Ставри имал вяра в себе си. Той знаел една магия — ще дойдем и до нея.

Одрин не бил съвсем пуст. Останали доста турски семейства. Турците били фаталисти: и в сандък да се скриеш, ако ти е писано, чумата и там ще те намери!

Мюдюринът бил останал. Той плащал на някакви цигани сутрин рано да минават с кола и да прибират мъртвите от улиците и от къщите и да ги изкарват извън града, дето ги заривали в един трап —

гrobiщето на чумавите, в което единствено лежат един до друг християни и мюсюлмани, българин, турчин и грък, погребани от една циганска молитва, отправена към синьото пусто небе.

Мюдюринът се зарадвал като дете на керванджиите: бършел с една ръка сълзите от тънките си скосени очи и казвал: „Аллах да ви благослови, че идвате с вяра. Няма да умре Одрин, няма да секне търговията в безистените му, няма да замлъкне чукът на ковача в ковачницата. Аллах ви праща. С вашето идване чумата ще избяга от града.“

И наредил да отворят отново кервансарая, да се приберат керванджиите — че може ли толкова стока под открито небе.

И като отворили кервансарая, какво да видят. Десетина трупа гниели по камерите неприбрани. Но и тях наредил турчинът да приберат, измили камерите с варно мляко. Знаели, че където мине варта, чумата не остава.

Но хаджи Ставри знаел едно отколешно заклинание или магия, наречи го, както щещ. Събрали се керванджиите в одаята, събули се по навуца, хванали се за раменете и под ударите на един малък тъпан, чийто звук не трябвало да се чува извън одаята, почнали да играят чумавото хоро. То е бавно хоро, играе се с наведена глава, без играещите да издават звук. Те отварят уста да извикат като с цяло гърло, но не извикват, а само поемат силно дъх. Хорото се играе на три запалени свещи и три кандила. Трае дълго — половин турски саат. Но който играе чумавото хоро, него чумата не го лови, защото то е хоро на живота.

Играели заедно керванджиите, талигарите, търговците и пазвантите. Хорото водил сам хаджи Ставри с дългата чаталеста брада, с голям божигробски кръст, изваден върху сетрето. Свършили хорото и девет пъти казали молитвата „Отче наш, иже еси...“ И накрая прибавяли: „Яко твое ест и царствие, и слава, и сила“. Думи, които в интимната молитва не се казват, а само в църквата.

А след това пили по ракия, да се сгреят и да им мине страхът.

Така хаджи Ставри спасил кервана от чумата, защото никой не се разболял.

А не се разболял, защото хаджи Ставри определил едного да излиза и да се среща с хора. Останалите с пазвантите барабар си

стоели^[1] вътре и гледали през джамлиите пенджери как циганите изкарват последните мъртви.

Много пари спечелили керванджиите и сам хаджи Ставри. Скъпа станала стоката, а пък златото евтино — защото най-скъп е човешкият живот.

Мюдюринът за смелостта дал на търговците ей така подарък две кесии златни.

Започнали да се връщат бегълците. Все по-често влизали хората в дюкяните. Парите те оставяли на бакалите в паничка оцет и бакалинът ги вземал, след като преседели малко време. Докато преседят, те си водели разговор с мющерията, но отдалече. За чумата не говорели, не я споменавали, и за берекет не говорели, защото голям бил берекетът на болестта.

Турците направили религиозно шествие против епидемията. Напред вървели гологлави, с избръснати вежди в изстъпление старите дервиши. Един молла пеел втората сура от корана, правоверните вървели с празни кънии без сабите, знак, че са покорни на волята на аллаха. Шествието излязло извън града в самите полета: изпращало болестта.

И когато одринският равин прибрал първите три момчета еврейчета да ги учи на тората, всички въздъхнали.

Защото верите не само враждували, а се състезавали по преданост към бога и в доверие към съдбата. Не може равинът да има упование в своя бог, а попът и моллата да го нямат.

Тогава ударили камбаните на християнските църкви, изкачили се по стройните минарета гласовитите молли и Одрин заживял отново с благата вяра в Христа, Саваота и аллаха. Отворили арменците оръжейните работилници, отворили персийците и евреите сарафчийниците, отворили бухарците дюкяните с ония ми ти килими. Гръмнал безистенът с великата си глъч на дванадесет езика, запъплила човешката сган по сокаците и майданите. Качил се оперен мюдюринът на арабския си ат, дето му го дал сам султанът за толкова вярна служба.

И нашенци тръгнали да се връщат. Тръгнали си те със свито сърце. Какво е станало с близките им? Какво?

А станало най-лошото. Големите деца на хаджи Ставри избягали в планината с чичо им, Хаджиставревия брат, защото майка им с

гръдно дете на ръце се разболяла от чума. Оставили майка си на чумата и побягнали.

И тука в града също сложили ред. Разболее ли се някой от чума, взимали го двамина и го изнасяли навън на Смокова поляна, дето има едни стари кошари, и го оставяли в кошарите. Носели им храна и вода на чумавите. Подавали им храната и водата с кошница, сложена на дълъг прът. Но малцина имали сила да се довлекат до кошницата. Така си и умирали под откритото небе или вътре в колибите.

Казали му на хаджи Ставри: „Жена ти с детето е на Смокова поляна“. А той рекъл: „Ще ида да я видя“. „Иди — рекли му големците, — но в града не се връщай. Няма да те пуснем или ще те убием, да не внесеш заразата.“

Тогава хаджи Ставри натоварил едно магаре с вещи и храна, взел една коза, да я пасе и да я дои, и се заселил на лозето.

Подредил се на колибата хаджията и тръгнал с едно менче, малко хляб и с едно чердже да види жена си. Дълго викал той по име, застанал до плета, вътре не смеел да влезе, додето от купа полумъртви една жена започнала да пълзи. Това била тя, Василка. Едва можела да се движи, но носела детето със себе си, което протягало ръце и викало: „Тати“.

— Знаех, че ще дойдеш — рекла Василка, — не си ти човекът, който ще се уплаши. Хаджия си!

Василка изпила млякото и казала:

— По-добре ми стана, Ставри, но аз ще умра. Нали не те е страх да вземеш детето. Него самата Богородица го закриля. Кърмих го със своето чумаво мляко, а то не се разболя.

Ставри поел веднага детето, а на нея дал отвара от билки някакви, дал й черджето.

И отнесъл той чедото си на колибата и го оставил да си играе с козата и козлето. Седял на сянка под голямата череша, дето била на лозето им, и гледал чудото на живота: бялата козичка и почернялото от слънцето и дъждовете дете.

А на другия ден, като отишъл на плета, видял Василка умряла на мястото, на което я бил оставил. Толкова й стигнали силите: да спаси чедото си.

До гроздобер градските първенци не пуснали Ставри да се върне. А като почнал гроздоберът, пуснали го. И тогава той се прибрал в

опустелия си дом и сам написал върху едно киевско евангелие: „Да се знае, кога би чумата, лето господне 1838 г. Върнах се от гурбет из Одрин и заварих жена си Василка чумава, изгонена с детето на Смокова поляна, и ми стана много мъчно.“ По-нататък хаджи Ставри не споменава нищо за себе си. Говори само за скъпотията в приписките си и за общите нещастия на народа си.

Ние се върнахме в музея. Седнахме на двете стари виенски кресла от някогашния дом на хаджи Ставри и Попов запали неговата, първа в града газова лампа. Лампата беше с порцеланов глобус, светеше с мека светлина. На тази светлина ние разгледахме старата калиграфна приписка на възрожденския търговец.

— Не знам дали ще ми повярваш — каза ми Попов, — но тези документи са мъчение за мен. Лабилна психика ли имам, слаб характер ли, не зная, но се вживявам тежко в това минало, отварям врата за скърбите на отдавна изтлели под земята поколения. Какво да правя? Да оставя ли историята и да се преквалифицирам, да преподавам руски ли, какво да правя? Плача нощем между тези архиви, над тези стари приписки като жена. Защо нашият народ, защо нашите народи са понесли всички тежести, всички злини на историята, докато други народи са имали и своите щастливи часове?

— Де да знам — казах, — да не съм господ да ти отговоря! Може би това да е каляване някакво за утрешно някакво величие, за друго едно шеметно развитие, знам ли. Но не съм съгласен да ни оплакваш нас, всички, в този музей като мъртъвци. Помисли за великата ни жизненост, поради която сме понесли невъзможното и сме останали въпреки всичко народ, жив и деятелен, винаги готов за щастие, винаги с вяра в доброто, винаги готови за смях, в ръката с неизпиваемата чаша на живота.

---

[1] Запазен е правописът на думите както на хартията. — Бел.кор.ел.изд. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.